

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Анисимова, Л. Г. Назви верхнього одягу у поліських, волинських та подільських говірках / Л. Г. Анисимова // Дослідження з української діалектології. – К., 1991. – С. 126–140.
2. Бабий, Ф. И. Бытовая лексика говорів середнього басейна Горыни (названия одежды, обуви и головных уборов) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Бабий Федор Иосифович. – Ужгород, 1985. – 228 с.
3. Березовська, Г. Г. Східноподільські говірки в контексті подільського говору / Ганна Березовська // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини : збірник наукових праць / відп. ред. Г. І. Мартинова. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2012. – Вип. 3. – С. 8–14.
4. Гримашевич, Г. І. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Гримашевич Галина Іванівна. – К., 2003. – 532 арк. : іл.
5. Дерке, М. Ж. Назви одягу в угорських говорах Закарпаття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.09 / Дерке Магдаліна Жигмондівна. – Ужгород, 2002. – 184 с.
6. Матейко, К. І. Український народний одяг: Етнографічний словник / К. І. Матейко. – К. : Наук. думка, 1996. – 195 с.
7. Матейко, К. І. Український народний одяг / К. І. Матейко. – К. : Наук. думка, 1977. – 222 с.
8. Миронова, Г. М. Назви одягу від давнини до сучасності / Г. М. Миронова // Культура слова : респ. міжв. збірник. – Вип. 14. – К., 1978. – С. 54–60.
9. Пашкова, Н. І. Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. І. Пашкова. – К., 2000. – 19 с.
10. Шевченко, Є. І. Українська народна тканина / Є. І. Шевченко / відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К. : Артанія, 1999. – 416 с. : іл.
11. Щербина, Т. В. Середньонадніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглас : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Щербина Тетяна Василівна. – К., 2003. – 341 с.

Стаття надійшла 01.10.2016 року

УДК 81'373.21

Ірина Гонца, Ольга Молодичук
(Умань, Україна)
e-mail: vitek161278@i.ua

**ДО ПИТАННЯ ОНОМАСТИЧНОЇ МЕТОНІМІЗАЦІЇ
ГЕОГРАФІЧНИХ НОМЕНКЛАТУРНИХ ТЕРМІНІВ В ОЙКОНІМІЇ
ЧЕРКАЩИНИ**

У статті проаналізовано творення назв населених пунктів Черкащини з точки зору семантики твірної основи та мотиваційних відношень. Особливу увагу

зосереджено на докладному описі структурно-граматичних особливостей пропріативів, утворених від адміністративно-господарських термінів і географічних номенклатурних лексем. Водночас прокоментовано мотиваційні відношення, які виникали між денотатом та ойконімом у момент назвотворення, встановлено вплив екстралінгвальних чинників на процес формування ойконіміїної системи Черкащини.

Ключові слова: пропріатив, адміністративно-господарський термін, апелятив, географічна номенклатурна лексема, дериват.

Гонца И., Молодычук О. К вопросу ономастической метонимизации географических номенклатурных терминов в ойконимии Черкащины.

В статье рассматривается вопрос создания названий населенных пунктов Черкащины с точки зрения семантики образующей основы и мотивационных отношений. Особое внимание сосредоточено на детальном описании структурно-грамматических особенностей проприативов, образованных от административно-хозяйственных терминов и географических номенклатурных лексем. Одновременно прокомментировано мотивационные отношения, которые возникали между денотатом и ойконимом в момент возникновения названия, установлено влияние экстралингвальных факторов на процесс формирования ойконимикона Черкащины.

Ключевые слова: проприатив, административно-хозяйственный термин, апелятив, географическая номенклатурная лексема, дериват.

Hontsa I., Molodychuk O. On issue of onomastic metonymization of geographical nomenclatural terms in placename study of Cherkasy region.

Issue on names creation of the settlements of Cherkasy region in terms of semantics of forming stem and motivational relations was considered in the paper. Particular attention was focused on detailed description of the structural-and-grammatical peculiarities of propriatives formed on administrative-and-economic terms and geographic nomenclatural lexemes. Meanwhile motivational relations that arose between denotation and placename at the time of name formation were commented; impact of extralinguistic factors on the formation of the system of placename study of Cherkasy region was determined. These names describe the object by physical properties of soil, size, location, vegetation characteristic and so on. The process of denotation naming occurred on the basis of toponymic synecdoche, metonymy, when the name of a certain geographical object became another name of nomenclatural name of the other object existing nearby. Such names of settlements in Ukrainian linguistics have not been the subject of comprehensive research despite the archaic nature of placenames of this type, their special value for studying the history of the land settlement and for the history of Ukrainian language.

Keywords: propriative, administrative-and-economic term, appellative, geographic nomenclatural lexeme, derivative.

У формуванні ойконіміїної лексики, особливо на початковому етапі її генезису, активну участь беруть географічні терміни й назви гомогенних об'єктів. Географічні номенклатурні терміни, т. зв. *nomina topographica*, здавна виступали як топоніми, «якщо на даній території лише один об'єкт і його немає потреби виділяти серед інших» [7, с. 21]. Крім того, у процесі номінації використовуються нові оніми, що відбивають специфічні природні умови ландшафту, невластиві іншим регіонам явища. Отже,

розкриття особливостей формування ойконімії Черкащини є можливим лише за умови ґрунтового вивчення онімів, сформованих на базі вищезгаданої лексико-семантичної групи апелятивів.

Актуальність цієї статті полягає в необхідності комплексного аналізу структурної, семантичної, словотвірної специфіки ойконімів Черкащини з основами географічних термінів, які в цьому відношенні поки що залишаються невивченими. Мета дослідження – з'ясувати лексико-семантичні особливості твірних основ тополексем, утворених від географічних апелятивів, та специфіку їх граматичної будови.

Географічна номенклатура як одна з найдавніших і стійких лексичних груп стала об'єктом дослідження багатьох мовознавців, зокрема польських (П. Нітче, Я. Сташевський), чеських і словацьких (Р. М. Малько), болгарських (Е. А. Григорян), сербсько-хорватських (Я. Шутц), білоруських (І. Я. Яшкін), російських (В. М. Мокієнко, Е. М. Мурзаєв). Чинне місце в українському мовознавстві посідають праці з географічної термінології І. Верхратського, Й. О. Дзензелівського, Т. О. Марусенко, М. Ф. Сумцова, П. П. Чучки та ін. Опубліковано лексикографічні матеріали про окремі регіони України: Чернігівсько-Сумське Полісся [13], Волинь [3], Кіровоградщину [2] тощо.

Проблемним виявилось питання диференціації семантичної онімізації загальних назв як типового словотвірного процесу. Н. В. Подольська акцентує увагу на тому, що в результаті переходу номінаційної моделі *географічний термін* → *ойконім* в онімній системі «відбуваються більші зміни, ніж на рівні апелятивному» [10, с. 6]. Ю. О. Карпенко про переосмислення апелятивів говорить як про типовий словотвірний акт, «оскільки в кожному випадку онімізації йдеться про утворення нового слова» [6, с. 35].

Безперечно, ономастична метонімізація географічних термінів супроводжується детермінологізацією загальних назв, які, втративши первісне значення, набувають нових семантичних відтінків. Відбувається активізація одного зі значень базового деривата в напрямку від однорідного об'єкта до індивідуальної назви населеного пункту.

Семантико-словотвірний аналіз географічних термінів засвідчив, що значна група номенклатурних лексем має обмежене регіональне функціонування. Це привело до того, що в одних місцевостях вони не виходять з активного вжитку, а в інших збереглися як цікаві мовні релікти. Отже, при аналізі регіональної топоніміки особливу увагу необхідно звертати на діалектну лексику відповідної місцевості, оскільки оніми на позначення топооб'єктів зазнають найрізноманітніших змін своєї структури відповідно до особливостей місцевої говірки чи діалекту [1, с. 17].

Серед відтопографічних ойконімів можна виокремити декілька підгруп: а) ландшафтно-топографічні терміни; б) гідрографічні терміни; в) геоботанічні терміни; г) терміни, що стосуються типів поселень і помешкань; г) економіко-географічні терміни [5, с. 139].

Для ойконімікону Черкаської області домінантними виявилися деривати, похідні від ландшафтно-топографічних лексем, які безпосередньо відтворюють особливості місцевості, її різноманітні властивості (ландшафт, характер ґрунту тощо). Нами зафіксовано 23 назви поселення цієї моделі, або 19 % від загальної кількості аналізованих найменувань. За семантичним навантаженням твірних географічних апелятивів серед назв поселень досліджуваної моделі можна вичленувати 2 групи найменувань:

а) ойконіми на позначення позитивного (підвищеного) рельєфу (18 назв, або 14,9 %): **Долинка** (Мс.) < ГТ *долинка* – ‘маленька долина’ [14, с. 43]; **Круглик** (Гр.) < ГТ *круглик* – ‘гора; заглибина земної поверхні круглої форми; ліс круглої форми’ [9, с. 233], див. також ОН *Кругликъ* [4, с. 120]; **Озерище** (Кн.) < ГТ *озерище* – ‘луг на місці колишнього водоймища’ [9, с. 408]; **Подоль** (Чб.) < ГТ *поділ* – ‘рівнина, низовинна місцевість, передгір’я; відкрита рівнина без дерев; рівнина у неглибокій западині; підніжжя гори, горба, підвищення; долина; глибокий яр’ [9, с. 444]; **Степ** (Ум.) < ГТ *стен* – ‘невеликий польовий простір за межами лісу; луг на підвищенні з рослинністю, подібною до степової; відкритий безлісий простір із чорноземами’ [9, с. 40]; **Стінка** (Тл.) < ГТ *стінка* – ‘схил гори, горба, підвищення; крутий схил гори; обломок скелі, що стоїть окремо’ [2, с. 187]; **Талдикъ** (сучасн. *Талдики* – Чк.) < ГТ *талдыкъ* – ‘луг’ [9, с. 219];

б) ойконіми на позначення негативного (пониженого) рельєфу (4 оніми, 3,3 %): **Балка** (Тл.) < ГТ *балка* – ‘яр; заглибина у місці водоймища; яр, покритий лісом; долина; яр у степу; глибокий обривистий яр; яр на території кар’єру; ущелля; вузька протяжна низина, долина; старе русло річки; луг заливний; підвищення’ [9, с. 68–69], див. також ОН *Балко* [4, с. 64]; **Валява** (Гр.) < діал. *валява* – ‘велика кількість, безладне нагромадження чогось’ [12, I, с. 125], *свалява* – ‘горбиста місцевість’ [9, с. 313], див. також ОН *Г. Валявець* [4, с. 90]; **Ви́ла** (Тл.) < ГТ *вила* – ‘яр, розділений на дві частини; підвищення, що має три розгалуження; місце злиття двох річок’ [12, I, с. 166], див. також ОН *Ви́ла* (1233) [4, с. 38]; **Канава** (сучасн. *Конела* – Жш.) < ГТ *канава* – ‘довга заглибина, виконана в землі; рів; канал’ [12, II, с. 86].

Остаточного не з’ясовано походження назви поселення **Шпола** (Шп.). На думку М. П. Янка, сучасний ойконім, пройшовши процес видозміни, успадкував найменування місцевості, поблизу якої він локалізувався, зокрема: **Вспольє** < **Вишпольє** < **Шпольє** < **Шполе** [2, с. 396]. Цілоком

імовірний зв'язок досліджуваного денотата з апелятивами *шполік* – ‘болотиста місцевість’, *шполік* – ‘совок, яким черпають воду’, оскільки територія поселення своїми контурами нагадує совок [9, с. 57–58].

Характерною рисою ойконімії Черкащини є переосмислення економіко-географічних термінів. В основі таких назв населених пунктів лежать географічні номенклатурні лексеми на означення промислів, пов'язаних із випалюванням поташу, вугілля, цегли, перегонкою смоли, скипидару або дьогтю (16 назв, 13,2 %), напр.: **Буда** (Чг.) < ГТ *буда* – ‘поташний завод; селітровий завод; місце в лісі для виварки дьогтю, смоли’ [13, с. 79–80]; **Будище** (Зв.) < ГТ *будище* – ‘місце, де був поташний завод’ [12, I, с. 106]; **Гамарня** (Кн.) < ГТ *гамарня* – ‘залізоплавильний завод’ [12, I, с. 269]; **Гута** (див. *Гута Кумейківська* – Чк.) < пор. нім. *Hutte* – ‘металургійний завод’, польс. *hutta* – ‘завод, домна, скляний завод’. В Україні так називалися примітивні скляні підприємства, що виготовляли кришталі [13, с. 94]; **Поташи** (Тл.) < апелятив *поташи* – ‘біла порошкоподібна речовина, що використовується у миловарінні і при виробництві скла’ [12, II, с. 98]; **Поташня** (Кн.) < ГТ *поташня* – ‘поташний завод’ [12, II, с. 98]; **Тартак** (К.-Ш.) < ГТ *тартак* – ‘лісопильний завод’ [12, IV, с. 248]; **Цегельня** (Гр.) < ГТ *цегельня* – ‘завод, який виробляє цеглу’ [12, IV, с. 261]; **Шахта** (Зв.) < ГТ *шахта* – ‘місце добування глини, піску’ [2, с. 204]. Поселення виникло біля однієї з перших шахт.

Вивчення місцевої ойконімії в семантико-словотвірному плані засвідчує, що незначна група ойконімів утворилася на базі економіко-географічних термінів, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом. Нами зафіксовано 4 найменування, або 3,3 % від загальної кількості онімів, утворених семантичним шляхом від номенклатурних лексем, напр.: **Бажаторина / Бажатарня** (Мс.) < апелятив *бажантарня* – ‘фазанник, фазанячий двір’ [2, с. 57]; **Левада** (Тл.) < АГТ *левада* – ‘присадибна ділянка землі з сінокосом, городом та плодовим садом’ [12, II, с. 349]; **Одай / Годай** (сучасн. *Вікторівка* – Хр.) < ГТ *одай* – ‘загін для великої рогатої худоби поза селом; хутір, виселок’ [12, III, с. 38]; **Стадниця** (Гр.) < ГТ *стадниця* – ‘стайня, конюшня’ [12, IV, с. 195–196], див. також ОН *Стадник* < апелятив *стадник* – ‘пастух; наглядач за громадськими стадами’ [4, с. 60].

Спадною продуктивністю позначена ойконімна модель, мотивована географічними номенклатурними термінами, що характеризують певні риси суспільного життя, предмети матеріальної та духовної культури. Необхідність освоєння незаселених земель сприяла появі нових типів поселень, жителям яких надавали на певний період привілеї – звільнення від податків і феодалних повинностей. Такі соціальні передумови сформували синекдохатичні похідні від номенклатурного деривата

слобода, слобідка (3,3 %): **Слобода** (сучасн. *Будки* – См.) < АГТ *слобода* – ‘поселення на Україні в XVII–XVIII ст., жителі яких тимчасово звільнялися від феодальних повинностей, мали якість пільги, привілеї, т. зв. ‘слободи’; село з жителями, які займаються ремеслами, працюють на підприємствах; відокремлена частина великого села’ [1, с. 18]; **Слобода** (х., Гр., 1946); **Слобода** (сучасн. *Цвіткове* – Гр.); **Слободка** (див. *Софіївка* – Зв.).

П’ятьма прикладами репрезентовано утворення від географічних термінів із формантом *-иц-е*, первісна семантика яких указувала на локалізацію твірного деривата: **Городище** (Гр.) < АГТ *городище* – ‘поселення, укріплене валами і ровами; місце, де збереглися рештки укріпленого поселення’ [12, I, с. 313]; **Городище** (Жш.); **Монастирище** (Мс.) < ГТ *монастирище* – ‘місце, де колись був монастир’ [12, II, с. 403]; **Селище** (К.-Ш.) < АГТ *селище* – ‘залишки стародавнього неукріпленого поселення; місце, де колись було село; невелике село; велике село, слобода’ [12, IV, с. 72]; **Селище** (Кн.).

Подібну продуктивність мають ойконіми з лексемами на позначення типів помешкань, захисних і господарських споруд в основі (4 оніми, або 3,3 %), напр.: **Городок** (Чг.) < ГТ *городок* – ‘обгороджена ділянка на городі; населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр’ [2, с. 63]; **Гребля** (Хр.) < ГТ *гребля* – ‘штучне перекриття води на річці або на ставку; дорога через річку’ [2, с. 63–64]; **Зарубь** (див. *Зарубинці* – Кн.) < д.-рус. *зарѹбь* – ‘засіка, укріплення з повалених дерев; перегородка між током і запіллям; мала кошара на худобу’ [2, с. 61], див. також ОН *Заруба* (1433) [4, с. 85]; **Хижина** (Жш.) < ГТ *хижина* < *хижа* – ‘глиняна напівземлянка; хата; халупа’ [2, с. 73].

Засвідчено й функціонування найменувань населених пунктів, мотивованих адміністративно-господарськими термінами (5 оніми; 4,1 %), зокрема: **Дача** (Зл.) < АГТ *дача* – ‘літній будинок для відпочинку’ [13, с. 214]; **Митниця** (Шп.) < АГТ *митниця* – ‘установа, що здійснює контроль за провозенням товарів через кордон і за оподаткуванням їх’ [13, с. 221]: у XVIII ст. існувала польська митниця для збору мита за експорт товарів до Речі Посполитої [2, с. 40]; **Паланка** (Ум.) < АГТ *паланка* – ‘помешкання, укріплене житло, огорожене частоколом; адміністративний округ у запорожців; полкове укріплення, місце перебування полковника з іншими службовими особами у запорожців’ [13, с. 20], див. також ОН *Паланька* [4, с. 147]; **Паланка** (См.); **Сучок** (сучасн. *Ярославка* – Шп.) < АГТ *сучок* – ‘міцні земляні укріплення, бастіони, де стояли гармати’ [2, с. 54].

Як наслідок топонімізації збірного відапелятивного деривата маємо найменування ойконімного об’єкта **Скиття** (К.-Ш.), що, ймовірно, зумовлене близьким територіальним розміщенням *скит* – ‘невелике житло

ченців-самітників, розташоване віддалік від основних монастирських будівель; невелике поселення монастирського типу в безлюдній місцевості' [2, с. 67], див. також ОН *Скитник* < *скитник* – 'чернець, який живе у скиті' [2, с. 111].

Власними назвами могли ставати й інші апелютиви, зокрема лексеми із квалітативним значенням, що вказували на характер поселення: *Затишок* (Ум.) < апелютив *затишок* – 'тихе місце, захищене від вітру, течії і т. ін.' [14, с. 51]; *Таганча* (Кн.) < апелютив *таганча* – 'трикутник' [2, с. 43]; *Хрести* / *Крести* (Зл.) < апелютив *крестъ* – 'межовий знак у вигляді хреста' [2, с. 112], див. також ОН *Крестъ* [4, с. 105].

Значна кількість найменувань поселень Черкащини – результат ойконімізації геоботанічних термінів, які репрезентують апелютиви на означення предметів рослинного покриву регіону в широкому і вузькоспеціалізованому плані. Твірною основою відгеоботанічних назв поселень рідко виступають конкретні об'єкти флоросистеми: *Барвінок* (Зв.) < апелютив *барвінок* – 'трав'яниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітами' [12, I, с. 48]; *Берест* (сучасн. *Берестовець* – Ум.) < апелютив *берест* – 'листяне дерево з коричнево-сірою корою і овальними, на кінці загостреними листками, яке використовують для живоплотів та захисних лісонасаджень; кора, луб берези' [2, с. 56]. Однак значну частину ойконімії досліджуваного ареалу становлять номінації, мотивовані основними видовими поняттями (*гай, діброва, луг*). У кількісному співвідношенні вищезгадана семантична категорія дериватів становить 12 назв, або 9,9 % від загальної кількості онімів, що сформувалися внаслідок переходу в топонім того чи того географічного апелютива, напр.: *Гай* (Др.) < ГТ *гай* – 'невеликий, переважно листяний ліс' [5, с. 138]; *Діброва* (Кн.) < ГТ *діброва* – 'листяний ліс, на родючих ґрунтах якого переважає дуб; ділянка поля серед дубів' [2, с. 24], див. також ОН *Дуброва* (I пол. XV ст.) [4, с. 102]; *Довжок* (Мн.) < апелютив *должикъ* – 'продовгувате дерево' [14, с. 60], див. також ОН *Должиков* (1578) [5, с. 98]; *Дубина* (Лс.) < ГТ *дубина* – 'дубовий ліс; гора, вкрита лісом тільки на вершині; горб у лісі, вкритий деревом' [2, с. 42], див. також ОН *Дубина* (1495) [4, с. 137]; *Дубникъ* (Зл.) < ГТ *дубник* – 'дубовий гай, дубина; молодий дубовий ліс' [2, с. 92]; *Кругляк* (Тл.) < ГТ *кругляк* – 'ліс круглої форми; окремих камінь' [2, с. 102]; *Ріжок* / *Рижок* (Лс.) < ГТ *ріжок* – 'узлісся, клин лісу' [2, с. 174], див. також *рижа* – 'земельна ділянка з глинястим ґрунтом' [2, с. 170]; *Талдыкъ* (див. *Талдики* – Чк.) < ГТ *талдыкъ* – 'луг' [2, с. 119].

Місцевий ойконімікон містить також одиничний метафоричний дериват з позитивною семантикою: *Сніп* (См.) < *сніп* як уособлення достатку.

Серед назв населених пунктів Черкаської області диференціюємо порівняно небагато ойконімів, похідних від гідрографічних термінів на позначення типів водних об'єктів (кольору, смаку чи температури води, характеру течії тощо). Домінуючим різновидом лексико-семантичного способу деривації в цих моделях є онімізація сингулярних апелятивів на основі подібності одного об'єкта до іншого чи асоціації за суміжністю. Найчастіше гідрографічні терміни засвідчено у вигляді «законсервованих» лексем (11 назв, 9,1 %): **Брідок** (Лс.) < ГТ *брідок* – ‘невелика мілина на річці, брід’ [2, с. 29], див. також ГТ *брід* – ‘мілке місце річки; заболочена, важкопрохідна частина дороги’ [12, I, с. 100], ОН *Бродекъ* (1136) [9, с. 27]; **Вѣкнина / Окнина** (сучасн. *Вікнине* – Кп.) < ГТ *вікнина* – ‘непоросле місце на болоті; грузьке болото, трясовина; болотна яма; вир у річці’ [2, с. 39]: поблизу локалізується водоймище *Викнино*; **Виль** (См.) < ГТ *віл* – ‘рукав річки, стариця, озерце’ [2, с. 122]; **Гать** (Др.) < ГТ *гать* – ‘завжди заболочена місцевість на дні долини, завалена соломною, деревом для проїзду чи проходу’ [2, с. 141]; **Заріччя** (К.-Ш.) < ГТ *заріччя* – ‘низовина біля річки; місцевість за рікою’ [2, с. 229]; **Камінка** (Мс.) < ГТ *кам'янка* – ‘кам'яниста місцевість; річка, яка тече в кам'янистому ложі; кам'яниста гора’ [8, с. 71]; **Криничка** (Чб.) < ГТ *криничка* – ‘джерело в лісі’ [2, с. 100], див. також ГТ *криниця* – ‘джерело; річка, криниця з доброю водою’ [14, с. 304]; **Рудка** (Мн.) < ГТ *рудка* – ‘болотяна місцевість; долина зі стоячою неглибокою водою, яку іржа забарвлює в коричневий (рудий) колір’ [14, с. 94]; **Синявка** (Кн.) < апелятив *синявка* – ‘стояча вода, болото, калюжа’ [14, с. 505]; **Студенець** (Км.) < ГТ *студенець* – ‘колодязь’ [14, с. 528].

Для ойконімійної системи досліджуваної території характерними є також відапелятивні найменування у формі *pluralia tantum*, які, поступово абстрагуючись від своєї безпосередньої функції, сформувалися не за допомогою спеціальних дериваційних формантів, а в результаті переходу сингулярних дериватів у множинні [8, с. 96–98]. Першим думку про те, що категорія множини в топонімії не завжди відбиває реальну позицію, а служить топонімотворчим засобом, висловив німецький учений В. Шпербер [11, с. 139].

Своїми твірними основами аналізований тип не відрізняється від назв населених пунктів у формі однини. Як засвідчує зібраний матеріал, найбільш поширеними виявилися ойконіми, утворені від флоролексем (9 назв, 7,4 %): **Березки** (Кн.) < апелятив *береза* – ‘лісове білокоре дерево з тоненьким довгим гіллям і серцевидним листям’ [12, I, с. 59]; **Березняки** (См.) < апелятив *березняк* – ‘березовий ліс’; **Верески** (сучасн. *Хлипнівка* – Зв.) < від зарослів вічнозеленого *вереску* < *верес* – ‘вічнозелений низенький кущик з дуже дрібним і численним листям та лілово-рожевими квітками’ [12, I, с. 16]; **Вільхи** (Зл.) < апелятив *вільха* – ‘рід дерев і кущів з

родини березових' [2, с. 43]; *Лози* (Зл.) < апелятив *лоза* – 'лозовий чагарник; зарослі кущів; лозняк' [12, I, с. 555], див. також ОН *Лоза* (1501) [4, с. 83]; *Пеньки* (Жш.) < апелятив *пеньки* < *пеньок* – 'нижня частина стовбура дерева, яка залишилась на корені після того, як дерево зрубали, спиляли, зламали і т. ін.' [12, VI, с. 116], див. також ОН *Пенько*, *Пенька* (1539) [4, с. 298]; *Тополі* (Др.) < *тополя* – 'дерево родини вербових із високим прямим стовбуром' [2, с. 17].

У складі плюральних ойконімів Черкащини функціонують і номени, мотивовані лексемами на позначення особливостей місцевості (9 онімів, 7,4 %):

а) позитивних: *Боки* (див. *Нижні Боки* – К.-Ш.) < ГТ *бік* – 'місце, місцевість, що знаходиться не посередині, збоку чого-небудь; схил гори, підвищення, берег' [2, с. 25]; *Бурти* (сучасн. *Косарі* – Км.) < ГТ *бурта* – 'велика купа, насип, підвищення; невисока похила гора; місце приготування селітри' [2, с. 28]; *Роги* (Мн.) < ГТ *ріг* – 'клин поля; край чого-небудь' [2, с. 173]: через с. проходив чумацький шлях, який розходився у різні сторони; *Степки* (Шп.) < ГТ *степки* – 'рівнина' [2, с. 186]; *Талдики* (Чк.) < ГТ *талдыкъ* – 'луг' [5, с. 139];

б) негативних: *Яри* (Хр.) < ГТ *яръ* – 'вужька глибока западина із стрімкими узбіччями' [12, II, с. 585], див. також ОН *Яр* [4, с. 154]; *Ярки* (Зл.) < ГТ *ярок* – 'невеликий яр; заглиблення непевної форми; долина; випасний луг' [2, с. 208].

Поряд із ландшафтно-топографічними та флоролексемними дериватами, ойконімами ставали адміністративно-господарські терміни, які містять інформацію про типи населених пунктів, особливості забудови досліджуваного ареалу захисними, господарськими чи транспортними спорудами (6,6 %), зокрема: *Будки* (См.) < АГТ *будка* – 'маленька буда' [2, с. 56–57]; *Вали* (сучасн. *Шевченка* – См.) < ГТ *вал* – 'високий земляний насип навколо поселення, міста або фортеці для захисту від ворога; декілька невисоких горбів; козацькі вали; гребінь, продовгувате підвищення; купа; великий камінь' [12, I, с. 123]; *Кути* (Мн.) < АГТ *кут* – 'урочище; хутір; тип поселення, де жила біднота; кінець, сторона, край села' [12, II, с. 333]; *Підмети* (Гр.) < апелятив *підмет* – 'грядка, конопляник' [12, III, с. 117]; *Погреби* (Др.) < АГТ *погріб* – 'спеціально обладнана яма для зберігання продуктів' [2, с. 123–124]; *Участки* (Лс.) < ГТ *участок* – 'земельна ділянка, поле; частина території' [2, с. 199]; *Хутори* (Чк.) < АГТ *хутір* – 'відокремлене селянське господарство разом із садибою власника; невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей із сіл; виселок; одинока селянська садиба із земельним наділом' [3, с. 72].

Гідрографічна номенклатура становить собою давній шар лексики, що характеризується посиленою стійкістю до зовнішніх впливів. Більшість

лексем, які стали основою для *pluralia tantum*, мають прозору внутрішню форму й належать до давнього слов'янського прошарку (6 назв, 4,9 %), наприклад: **Єрки** (Кп.) < ГТ *єрик* – ‘невелика річкова протока, старище; місцевість, багата єрками’ [12, II, с. 468]; **Залевки** (См.) < ГТ *залев* – ‘розлив річки, повінь, заплава’; **Заплавки** (Зл.) < ГТ *заплав* – ‘низина біля річки’ [2, с. 79]; **Луки** (Шп.) < ГТ *лука* – ‘дугоподібний вигин русла річки або берега річки’ [3, с. 51], див. також ОН *Лука* (1088) [4, с. 113]; **Розсішки** (Хр.) < ГТ *розсоха* – ‘развилка, место, где вилообразные концы; распутье’ [12, IV, с. 58], див. також ОН *Росоха* (1552) [4, с. 138]; **Потоки** (Кп.) < ГТ *потік* – ‘річка (невелика), струмок із стрімкою течією’ [12, III, с. 378]: с. розташоване при р. Вись.

Отже, для назв поселень Черкащини, утворених від апелятивів, характерним було домінування моделей, мотивованих геоботанічними апелятивами. Оскільки територія краю переважно має рівнинний рельєф, то й серед аналізованих ойконімів досить часто фігурують назви поселень, похідні від ландшафтно-топографічних термінів, зокрема ГТ на позначення *долин, рівнин, полян*. Чималою кількістю представлені ойконіми, утворені від географічних номенклатурних лексем на означення місцевих промислів (виварки дьогтю та смоли, випалювання поташу, виготовлення цегли та обробіток деревини, добування глини та піску). Менш продуктивними є назви поселень, що походять від адміністративно-господарських термінів на означення типів поселень і господарських споруд (найчастіше онімізувалися такі видові утворення, як *городище, селище*). Рідше в ролі твірних лексем виступають терміни на позначення особливостей ґрунтів та локалізації одного денотата по відношенню до іншого. Малопродуктивними для місцевого ойконімікону виявилися найменування, етимологія яких тісно пов'язана з гідрографічними термінами (серед них найбільшу частку становлять оніми, що вказують на заболоченість місцевості).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Др. – Драбівський, Зв. – Звенигородський, Зл. – Золотоніський, Км. – Кам'янський, Кн. – Канівський, Кп. – Катеринопільський, К.-Ш. – Корсунь-Шевченківський, Лс. – Лисянський, Мк. – Маньківський, Мс. – Монастирищенський, ОН – особова назва, См. – Смілянський, Ум. – Уманський, Хр. – Христинівський, Чг. – Чигиринський, Чб. – Чорнобаївський, Шп. – Шполянський.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вербич, С. Мікротопонімія як відбиття розвитку лексико-семантичної моделі «апелятив – онім» / С. Вербич // Наукові записки. – Випуск 37. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 16–18.

2. Громко, Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І.; відп. ред. В. В. Лучик. – Київ – Кіровоград : РВГУЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
3. Данилюк, О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк : Настир'я, 1997. – 108 с.
4. Демчук, М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М. О. Демчук. – К. : Наук. думка, 1988. – 172 с.
5. Жучкевич, В. А. Местные географические термины в топонимии Белоруссии / В. А. Жучкевич // Местные географические термины. – М. : Мысль, 1970. – С. 138–145.
6. Карпенко, Ю. О. Онімизація і трансонімизація як словотвірний акт / Ю. О. Карпенко // 6 Республіканська ономастична конференція, 4–6 грудня 1990 р. : Тези доповідей і повідомлень. – Ч. 1 : Теоретична та історична ономастика. – Одеса, 1990. – С. 35–37.
7. Корепанова, А. П. Народа про місцеві географічні терміни в топонімії / А. П. Корепанова // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К. : Наук. думка, 1968. – Вип. 7. – С. 20–27.
8. Корепанова, А. П. Словотворчі типи гідронімів басейну нижньої Десни / А. П. Корепанова. – К. : Наук. думка, 1969. – 100 с.
9. Мурзаев, Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
10. Подольская, Н. В. Типовые восточнославянские топоосновы. Словообразовательный анализ / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1983. – 160 с.
11. Поляруш, Т. Моделі pluralia tantum на -и, -і, -а в різних топонімічних класах / Т. Поляруш // Проблеми слов'янської ономастики. – Ужгород : УДУ, 1999. – С. 139–142.
12. Словарь української мови / за ред. Б. Д. Грінченка. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
13. Черепанова, Е. О. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья / Е. О. Черепанова. – Сумы, 1984. – 275 с.
14. Шульгач, В. П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник / В. П. Шульгач. – К. : Кий, 2001. – 189 с.

Стаття надійшла 20.09.2016 року

УДК 811.161.2-112

Василь Денисюк
(Умань, Україна)
e-mail: dvv2812@ukr.net

ВОКАТИВНА ДОМІНАНТА ПОЛЕМІЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті на матеріалі полемічних творів досліджено особливості функціонування кличного відмінка в українській мові кінця XVI – початку XVII ст., указано на жанр як одну з визначальних рис, що зумовлює використання вокативних форм. Звертання як синтаксичний виразник вокатива репрезентує соціально-релігійну орієнтацію полеміста і тональність його дискурсу. Полемісти